

HANDBOEK VOOR DOCENTEN EN OPLEIDINGSDIRECTEUREN

INBEDDING VAN DE PROJECTEN VAN LEVEN MET
WATER IN DE LEERLIJN WATER IN FRIESLAND

Stichting Duurzaam Hoger Onderwijs, April 2010

duurzaam hoger onderwijs

duurzaam hoger onderwijs

Woord vooraf

Deze rapportage is geleverd op een CD-Rom aan Leven met Water, waarop de documenten waarnaar er in de tekst wordt verwezen (evaluatieverslag Leerlijn Water, studiegidsen van betrokkene opleidingen, enz.), zijn opgeslagen.

Deze documenten zijn ook op te vragen via de website www.levenmetwater.nl.

Bijlage A: Verslag Pilot I.pdf
Evaluatieverslag Leerlijn Water in Friesland

Bijlage B: projectenoverzicht.xls
Tabel van projectenoverzicht, aansluiting projecten van Leven met Water met de aspectenleer van de Leerlijn Water in Friesland

Bijlage C: Modulegidsen Milieukunde en Kust-&Zeemanagement

Bijlage D: Watercurriculum LWM

1 Inleiding

Vanuit het opzetten van een integrale doorlopende leerlijn op het thema 'water', is vanuit de eerste pilot in Friesland de volgende missie benoemd:

“De Leerlijn Water in Friesland beoogt een vertaling te zijn van de nationale waterplannen voor watereducatie, waarbij experimenteren, innoveren en al doende leren sleutelwoorden worden in het vernieuwingsproces van het wateronderwijs. Hiermee wordt het thema ‘water’ beter onder de aandacht gebracht van de toekomstige generaties en moeten wateropleidingen aantrekkelijker gemaakt worden voor leerlingen en studenten”.

De volledige evaluatie van de pilot is beschikbaar op <http://www.dho.nl/projecten/37-leerlijn-water.html>

Zie ook Bijlage B.

In de loop van de ontwikkeling van de leerlijn water is na de eerste inventarisatie, die in schakels gebeurd is, van diverse kanten aangedrongen op een eenduidig overzicht van:

- Het doorlopen van de leerlijn op curriculumniveau.
- Het één op één matchen van (doorlopende) lesstof met de daarop aansluitende ondersteunende werkvormen/projecten.

Bovenstaande werkzaamheden worden nu uitgevoerd m.b.v. de werkgroep leerlijn water en een aantal docenten van Van Hall Larenstein.

De projecten van Leven met Water worden in deze constructie ingezet als ondersteunde werkvormen voor het HBO, waarbij tevens de mogelijkheden voor HAVO/VWO onderzocht zijn.

Als onderligger wordt gebruik gemaakt van de aspecten van water, zoals deze in de pilot 2007-2008 van het project Doorlopende Leerlijn Water in Friesland is ontwikkeld (zie Bijlagen A op de CD-Rom). Deze aspecten dekken tevens ook de aspecten die in het verleden o.a. gebruikt zijn voor de beoordeling van integrale aanpak van duurzame projecten en onderzoek op het gebied van water bij VHL.

1.1 Doel

Het doel van deze rapportage is om een handvat en enkele gebruiksaanwijzingen te geven aan de docenten en opleidingsdirecteuren die interesse zouden kunnen hebben in (een deel van) de projecten van het programma Leven met Water. De rapportage geeft tevens contactgegevens voor het verder opvragen van aanvullende informatie.

De rapportage is opgedeeld in twee stukken. Ten eerste wordt gepresenteerd in hoeverre de projecten van Leven met Water aansluiten bij de aspecten van de Leerlijn Water en voor welke opleidingen van het VHL ze van toepassing zijn; hierbij wordt ook aangegeven welke werkvorm daarvoor – indien relevant – gekozen is. Ten tweede wordt een reeks projecten/thema's

te vinden op de website van Leven met Water gescreend op relevantie voor het onderwijs en worden verder toelichtingen gegeven.

1.2 Eindusers document

Deze rapportage presenteert een koppeling tussen de aspectenleer van de leerlijn water en de projecten van Leven met Water. Door koppeling aan aspecten zijn de projecten te gebruiken als ondersteuning voor andere opleidingen, omdat aspecten het verbindend element zijn tussen de verschillende soorten opleidingen.

Het programma Leven met Water kan deze methodiek dus gebruiken om haar projecten ook aan andere opleidingen te koppelen.

2 Relevante HBO-opleidingen van VHL

Hieronder geven we weer welke opleidingen de aansluiting met de projecten van Leven met Water hebben beoordeeld op basis van de criteria van de doorlopende Leerlijn Water.

Opleiding kust- en zeemanagement

Algemeen

Kust- en zeemanagement is een brede integrale opleiding gericht op alle aspecten die spelen in de kust- en zeezone.

De opleiding is ingericht rond drie hoofdcompetenties:

- 1- het overbruggen van tegenstellingen van verschillende partijen bij een gezamenlijk aan te pakken probleem, wens of beleidspunt;
- 2- het voeren van de regie bij de uitvoering van de interactieve beleidsontwikkeling en besluitvorming binnen projecten in de kustzone;
- 3- het leiding geven aan of participeren in projecten op het vakgebied.

Afstudeerprojecten coördinator: Peter Smit

Stagecoördinator: Angelique Kuiper

Projectmanagement: VHL Training&Consultancy, Hendrik Boekhoud

Modulegids: zie bijlage C

Opleiding Milieukunde

Algemeen

In het werkveld van deze opleiding staat de relatie tussen de mens en haar natuurlijke omgeving centraal. In de relatie gaat het niet alleen om de aanpak van milieuproblemen, maar ook om het voorkomen daarvan.

De specifieke competenties zijn:

- 1- communiceren en functioneren in de integrale, internationale, milieurena;
- 2- projectmatig werken in multidisciplinaire omgeving;
- 3- inventariseren, analyseren en evalueren van milieuprocessen;
- 4- methodisch en beschouwend denken en handelen;
- 5- oplossingsgericht en maatschappelijk verantwoord denken t.b.v. complexe milieuvraagstukken;
- 6- formuleren en implementeren van duurzaamheidsbeleid;
- 7- op peil houden van actuele ontwikkelingen in het vakgebied.

Binnen milieukunde onderscheiden we drie hoofdrichtingen: natuur- en milieumanagement, energiemanagerie en klimaat en watertechnologie.

Stage- en afstudeercoördinator: Astrid Valent

Projectmanagement: VHL Training&Consultancy, Karin Brouwer

Modulegids: zie bijlage C

Land- en watermanagement

Algemeen

‘Nederland leeft met water’

De opleiding staat in het teken van een snel veranderende watercontext waarin de toekomstige waterprofessionals zullen moeten opereren. Stijging van zeespiegel versus Deltawerken, ruimte van rivierwater, (continu) beschikbaarheid van water: als watermanager/ingenieur voert men zijn werken uit en onderzoekt men welke effecten inrichtingsplannen op de omgeving hebben, ook rekening houden met de invloed van bewoners en actiegroepen. Goede communicatie speelt dus eveneens een essentiële rol.

De opleiding biedt de volgende majors in voltijd aan:

- Inrichting en waterbeheer
- Grond-, weg- en waterbouw
- International Water Management

Majors die in deeltijd kunnen worden gevolgd:

- Inrichting en waterbeheer
- Grond-, weg-, en waterbouw

Minor Hydrologische Modelling: September 2009 gaat de vernieuwde minor Hydrologische Modelling van start. Het accent ligt op het zelf modelleren van grond- en oppervlaktewater processen.

Minor Archeologie & Cultuurhistorie

Minor Vastgoed en Grondtransacties

Stage- en afstudeercoördinator / projectmanagement: Jaap Spoelstra

Modulegids: zie bijlage D

3 Projectenoverzicht vs Aspectenleer

Om de projectenoverzichttabel voor de aansluiting HBO-Leven met Water gestalte te geven zijn studiegidsen gebruikt. Docenten van relevante opleidingen hebben het materiaal van Leven met Water gescreend en vervolgens is een inventarisatie gemaakt op de mogelijkheden van toepassing van de projecten in de modules. De tabel is te vinden in Bijlage B (uitprinten op A3-format).

Het kenniscentrum water zal zo, aan het eind van de projectperiode (november 2010), middels een website (voorkant) voor docenten, studenten, bestuurders en beleidsmakers, een eenduidig overzicht geven van:

- de basiskennis rond water (BO t/m 2 VO)
- de vereiste opbouw van kennis voor het beroepsperspectief waterwerker.

Aspecten

Biotisch

Contactpersoon: Peter Hofman

Ruimtelijk

Veiligheid en risicobeoordeling

Contactpersoon: Peter Smit

Ruimte en water (o.a. GIS)

Contactpersoon: Casper Zoete

Inrichting

Contactpersoon: Ben Helming

RO

Contactpersoon: Tanja van Heuvelen

Stedelijk water

Contactpersoon: Jaap Spoelstra

Beleid en communicatie

Contactpersoon: Marije Klinefelter, Theo de Wit

Ecologisch

Contactpersoon: Martin Jansen

Fysisch chemisch

Bodem (processen, bagger)

Contactpersoon: Leo Bentvelzen, Roelof Eleveld

Wereldbeschouwing/moreel/economisch

Module PPP (hogeschool breed)

Juridisch

Kaderrichtlijn water

Sociaal

Participatie: Jaap Spoelstra

4 Beoordeling projecten Leven met water

4.1 Aansluiting

De docenten van het Leerlijn Water project, samen met de contactpersonen voor de relevante opleidingen, hebben de projecten van Leven met Water geanalyseerd en gesorteerd naar de aspecten van water gedefinieerd in de pilot 2008-2009. Deze analyse is aangescherpt tijdens een intervisie bijeenkomsten tussen een deel van deze docenten, de stichting DHO en Charles van Schaik van het programma Leven met Water.

Het resultaat is een matrix (projectoverzicht tabel) waarin docenten en opleidingsdirecteuren een directe aansluiting kunnen zien tussen de aspecten voor water en de projecten van Leven met Water. Voor het overzicht van de aansluiting wordt verwezen naar de Bijlage B.

Verklaring gebruikte afkortingen gebruik in het overzicht:

Leeuwarden

KZ in modules: opleiding kust- en zeemanagement

MKZ: minor module kust- en zeemanagement

MK in modules: opleiding milieukunde

P...: propedeuse module

H...: hoofdfase module

Velp

LMW: land- en watermanagement

Aanvullende documenten:

Bijlage C: Modulegidsen Milieukunde en Kust-&Zeemanagement

Bijlage D: Watercurriculum LWM

De aansluiting van de projecten van Leven met Water met de aspecten van water is bedoeld om de projecten te kunnen plaatsen in een onderwijsprogramma/curriculum. In het kader van het opzetten van een kenniscentrum watereducatie door Van Hall Larenstein zullen de projecten van LmW voor zover zij aansluiten op het curriculum van de doorgaande leerlijn voor het HBO als passend ingebracht worden.

Het kenniscentrum watereducatie geeft namelijk, naast de doorgaande leerlijn op curriculum/lesstof niveau ook de een op een daarbij aansluitende projecten en werkvormen.

Tevens is door de werkgroep gekeken of en hoe onderdelen van de projecten van LmW eventueel op dergelijke wijze geschikt zijn voor het niveau bovenbouw HAVO/VWO.

4.2 Gebruiksaanwijzing informatie/projecten Leven met Water

Aan de hand van de analyse aangegeven in de projectoverzicht tabel, zijn de projecten en thema's van Leven met Water geanalyseerd.

Deze informatie is ontleend aan het project Leven met water(www.levenmetwater.nl). De projecten zijn helder beschreven. De geleverde informatie is niet altijd vanuit de website te downloaden. Je moet dan de contactpersoon bellen/mailen om de informatie te krijgen. Je krijgt dan wel de informatie.

4.2.1 Onderwerp: Kennisdoorwerking

1. Aquaresearch. Dit is een digitaal loket met publicaties, filmpjes etc. Op de website staat hier verder niets concreets over. Wel een contactpersoon. Zou wel interessant kunnen zijn
2. CoP Klimaat en stedelijk water. Door professionals wordt over actuele vraagstukken gediscussieerd. Er zijn nog geen verslagen of artikelen. Kan interessant zijn. Voorlopig heb je er nog niets aan.
3. HBO watermodules Lingezege. Dit is goed beschreven, en je kunt alle lessen downloaden. Centraal staat communicatie(communicatieplan, krachtenveldanalyse, extern en intern.
4. Magazine waterwonen. Via www.waterwonenmagazine.nl. Kosten: € 79.50 excl. BTW. Op de site kan men de inhoudsopgave van de verschenen nummers van 2009(5 stuks) inzien, en een artikel in zijn geheel inkijken. Het is een niet-technisch tijdschrift; de inhoud is soms beschrijvend. Niet zo interessant
5. Social learning in watermanagement. Voor HBO. Er is een rapportage over de methode van social learning binnen internationale leer-gemeenschappen(Nederland-Vlaanderen) ontwikkeld en toegepast. Het gaat om 4 cases. Er is op www.levenmetwater.nl, onderdeel Kennisdoorwerking/Social learning in water management het eind-rapport en do's en don'ts van sociaal leren te downloaden.
6. Watergame. Dit is een spel waaraan min. 6 mensen moeten deelnemen die 4-6 rollen kunnen vervullen. Het spel wordt in een aantal rondes gespeeld. (www.watergame.nl). De bedoeling is dat de gevolgen van de keuzes op het gebied van water, financiën, woningbouw en ruimtelijke ordening in beeld worden gebracht. Hierdoor ontstaat begrip voor elkaars belang en kan het ontwerp voor de gebiedsontwikkeling beginnen. Het spel is nog niet te koop en te gebruiken voor elke onderwijsinstelling. Voor contact: David van den Burg, 0614306679 mail d.vandenburg@ro2.info
7. Waterwerken: oriëntatie op studie en beroep in de waterwereld. Er is een dvd voor docenten en leerlingen. Op die van de leerlingen(havo/vwo bovenbouw) staat de opdracht, om de leerlingen te laten ontdekken wat studie en beroep in de waterwereld betekent. Er zijn beroepsprofielen gedefinieerd. Leerlingen krijgen informatie d.m.v. films en teksten, en een rubriek tools en tips. Het kost 3 uren + tijd voor leerlingen de opdracht te maken. Te bestellen via Mariette.Lievers@cito.nl. Kosten € 15.- per dvd. Er zijn nog enkele exemplaren voorradig.

4.2.2 Onderwerp Laag Nederland

8. Bouwen met water(www.levenmetwater.nl) . Laag Nederland\Bouwen met water.In verschillende publikaties worden generieke bouwstenen voor het ontwerpen van een waterwoonwijk gegeven(b.v. Rapport Waterstedenbouw, te downloaden), bijdrage aan de gebiedsuitwerking Haarlemmermeer-Bollenstreek, en vergroting van de beeldvorming en acceptatie van Bouwen met water. Er zijn

verschillende rapporten en artikelen te downloaden, dat maakt dit project voor HBO interessant.

9. Guidelines for building in wet areas. Voor bouwen in buitendijkse en binnendijkse gebieden waarbij wateroverlast dreigt, vraagt om nieuwe bouwconcepten en aangepaste richtlijnen. Op de website: www.levenmetwater.nl/Laag Nederland/Guidelines for building in wet areas is een rapport m.b.t. die richtlijnen te downloaden. Het geeft de verschillende typen waterberging weer, met de verschillende nieuwe bouwconcepten. Deze worden ook met elkaar vergeleken. Het is een prima rapport met duidelijke schema's. M.n. voor HBO

4.2.3 Klimaatadaptatie (www.maakruimtevoorklimaat.nl)

Wat is klimaatadaptatie?

Er is geen twijfel over mogelijk dat het klimaat verandert. In de hele wereld zijn de effecten al zichtbaar. De effecten lijken elkaar steeds sneller op te volgen. Klimaatverandering is onvermijdelijk. De manier waarop we ermee omgaan kunnen we echter zelf bepalen. Hoe langer we wachten, hoe lastiger adaptatie zal worden. Tenminste, als we het op duurzame en kostenefficiënte wijze willen doen.

Dat we door klimaatverandering regelmatig 'natte voeten' zullen krijgen in de toekomst, is onontkoombaar. We willen echter niet naar een Nederland dat over vijftig jaar niet kan omgaan met die natte voeten, of met oververhitte steden of droogteschade in de landbouw en natuur.

De gevolgen voor Nederland en de bijbehorende passende maatregelen zijn onder te verdelen in vier thema's:

- veiligheid
- leefklimaat
- biodiversiteit
- economie

De gevolgen van klimaatverandering zijn echter niet uitsluitend zorgwekkend en problematisch. Anticiperen op klimaatverandering biedt ook marktkansen.

Klimaatadaptatie betekent dus het aanpassen aan de gevolgen van klimaatverandering. Het is het proces waardoor samenlevingen de kwetsbaarheid voor klimaatverandering verminderen of waardoor zij profiteren van de kansen die een veranderend klimaat biedt.

Op deze website leest u over een aantal projecten dat als voorbeeld dient hoe we adaptatie aan klimaatveranderingen kunnen aanpakken. Deze voorbeelden worden continu aangepast.

Klimaatmitigatie is wat anders. Dat is het voorkomen van de gevolgen van klimaatverandering, b.v. door emissies van broeikasgassen (CO₂, CH₄, N₂O), en een aantal fluorverbindingen te verminderen, CO₂ af te vangen en op te slaan, voorkomen van ontbossing en herbebossing.

Veiligheid

De stijging van de zeespiegel vormt een bedreiging voor Nederland. Evenals een toenemende kans op extreme afvoeren van de rivieren door een toename van neerslag. Hierdoor neemt de kans op overstromingen in de om-

ringende gebieden ook toe. Er moet dus een gedegen veiligheidsbeleid komen. Bij de ontwikkeling hiervan gaan we uit van de KNMI-scenario's (2006)

. Doel van het veiligheidsbeleid:

de kans op overstromingen klein te houden;

de schade - als het wel gebeurt – zoveel mogelijk beperken.

Een deel van de vraagstukken wordt in het huidige beleid al opgepakt. Onder andere in het kader van Ruimte voor de Rivier. Daarnaast wordt bij de kustverdediging steeds vaker gekeken naar het benutten van de eigenschappen van natuurlijke systemen. Recent heeft de Commissie Veerman (Deltacommissie) haar conclusies bekendgemaakt.

Veiligheid gaat echter niet uitsluitend over waterbeleid. Veiligheid omvat veel meer en moet dan ook met ander beleid gekoppeld worden. Denk hierbij aan ruimtelijke ordening, natuurbeleid, economisch beleid, landbouwbeleid, et cetera. Een complexe opgave, maar we mogen niet verslappen in de uitvoering van dit beleid. Gezamenlijk moeten we namelijk werken aan een structurele oplossing voor de lange termijn (na 2050).

Leefklimaat

Intensievere regenval in de winter en zwaardere buien in de zomer geven meer wateroverlast. In de bebouwde omgeving leidt dat vaker tot overlast en schade: straten lopen onder water, kelders en tunnels stromen vol, huizen en winkels lopen waterschade op. Het overgrote deel van de huidige riool- en afvoersystemen in de stad is niet ontworpen op de hevigheid van toekomstige buien. Zonder aanpassing zal overstort van rioleringen vaker voorkomen met als gevolg een verslechtering van de waterkwaliteit. Ook in het landelijke gebied zal aanzienlijke wateroverlast vaker voorkomen. Als in het waterafvoersysteem onvoldoende afvoer- en bergingscapaciteit beschikbaar is zullen landbouw- en natuurgebieden schade oplopen.

In de zomer zal vaker een watertekort voorkomen. Landbouw en natuur leiden vooral schade door een hogere verdamping en minder regenval. Gecombineerd met de toename van grondwaterwinning voor menselijk gebruik in de zomer kan het grondwaterpeil extra dalen. Ook beperkingen in de infiltratiecapaciteit als gevolg van verhard oppervlak veroorzaakt daling van het grondwaterpeil. Er zal daardoor minder water beschikbaar zijn voor landbouw- en natuurgebieden en drinkwaterwinning. Waterstanden van rivieren en beken zullen vaker een extreem laag peil kunnen bereiken. Dit kan ondermeer leiden tot een verslechtering van de waterkwaliteit. Vooral in het westen van het land zal de verminderde wateraanvoer in de zomer gecombineerd met een hogere zeespiegel, resulteren in verzilting van het water. Zout water komt steeds verder landinwaarts via de rivieren en via het grondwater (zoute kwel). Negatieve gevolgen van de zomerse watertekorten liggen met name bij de natuur, de landbouw, de energievoorziening (koelwater), de drinkwaterwinning, de recreatie en de binnenvaart.

Meer langdurige perioden met extreme temperaturen kunnen in een stedelijke omgeving leiden tot 'hittestress'. Dit is het gevolg van onder andere het ontbreken van voldoende beschutting en afkoelingsmogelijkheden.

Biodiversiteit

Stijging van temperaturen en een veranderende waterhuishouding hebben ook invloed op de biodiversiteit. Zo zal de leefomgeving van diersoorten verschuiven. Dat kan weer drastische gevolgen voor complete ecosystemen hebben.

Niet alle soorten zullen klimaatverandering kunnen opvangen. Soorten zullen verdwijnen uit Nederland. Bestaande unieke ecosystemen worden bedreigd. Er zullen ook nieuwe soorten opkomen. Kansen voor nieuwe ecosystemen ontstaan in met name lage en natte delen van ons land. De toe-

nemende verzilting bijvoorbeeld vormt een bedreiging voor bestaande soorten, maar biedt tegelijkertijd kansen voor nieuwe.

Doel is om de stressfactoren die klimaatverandering met zich meebrengt te verminderen. Verder moeten we voldoende ruimte voor natuur ontwikkelen en optimale migratiemogelijkheden creëren. Op die manier kunnen we soorten in ons land een goed onderkomen bieden.

Een deel van de klimaatopdrachten wordt met het huidige beleid al uitgevoerd. Zo is er al aandacht voor (internationale) verbindingen tussen en het tegengaan van versnippering van natuurgebieden. Onder andere in de Ecologische Hoofdstructuur, Natura 2000 en de Nota Ruimte.

Economie

Extreme weersomstandigheden kunnen leiden tot ontwrichting van transport- en energienetwerken. Daardoor worden de bereikbaarheid en het functioneren van vitale voorzieningen (energie- en watervoorzieningen bijvoorbeeld), mainports (knooppunten in verschillende infrastructuren) en economische (handels)centra bedreigd.

Droogte en tekort aan zoet water kunnen nadelige effecten hebben voor de landbouw.

Lange, warmere zomers bieden kansen die voornamelijk in landbouw en visserij, recreatie en toerisme liggen. Zo wordt het bijvoorbeeld mogelijk andere gewassen te verbouwen op plaatsen waar dat voorheen niet mogelijk was. Het biedt bovendien de mogelijkheid innovatieve productieprocessen en adaptatiestrategieën te ontwikkelen. Verder heeft het warmere weer een stimulerend effect op recreatie en ontstaan er andere toeristenstromen.

Het waarborgen van de economische vitaliteit van Nederland is van belang, juist als het gaat om klimaatadaptatie. Nederland heeft een goede naam als het gaat om waterbeleid, en we willen op economisch vlak blijven meedoen. We moeten dus kwalitatief hoogwaardige voorzieningen blijven bieden aan (inter)nationale ondernemers. Alleen op die manier creëren en behouden we een aantrekkelijk vestigingsklimaat.

Daarvoor zijn maatregelen op het gebied van landbouw, recreatie en toerisme, en transport en energie noodzakelijk. Een deel van de opgaven wordt in het huidige beleid al opgepakt. Er wordt innovatief onderzoek gedaan en er is beleid als het gaat om de combinatie natuur-landbouw. Hoewel marginaal, wordt ook in het energiebeleid steeds meer rekening gehouden met klimaatverandering en hoe we ons gedrag daarop kunnen aanpassen. In het recreatiebeleid krijgt klimaatverandering helaas nog nauwelijks tot geen aandacht. Gelukkig wordt er wel gestreefd naar het vergroten van recreatieve waarden bij natuurontwikkelingsprojecten. Ook het beleid op transportgebied is nog ontoereikend.

Bewustzijn is dus een belangrijke factor in de mate waarin we ons uiteindelijk aanpassen aan klimaatverandering. Er zou veel meer aandacht kunnen en moeten zijn voor het benutten van de kansen die klimaatverandering biedt